

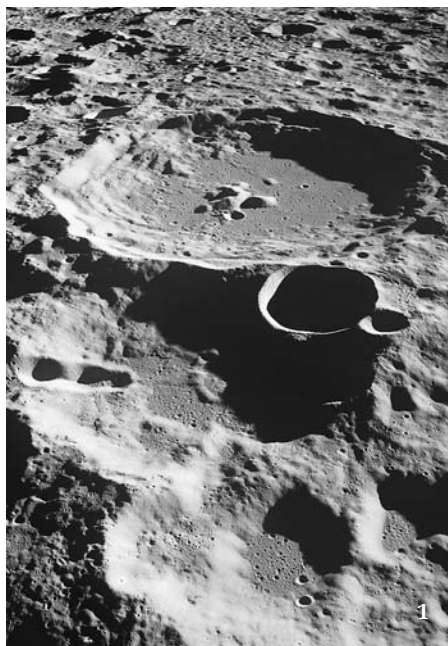
Krajina

Pod slovem krajina si každý z nás nejspíš představí něco jiného. Lze předpokládat, že pro čtenáře Živy to bude vybraná část zemského povrchu s typickou kombinací přírodních a kulturních prvků a charakteristickou scenerií. Synonymickými výrazy mohou být slova kraj či končina. Ve Slovníku spisovné češtiny (1994) je tento význam popsán ne zcela šťastnými slovy: území se zřetelem k přírodnímu utváření. Může to být třeba nížina, rovina, pahorkatina, mokřina, divočina... Ve staré češtině existovalo i slovo nevodina (místo bez vody, vyprahlá krajina, poušť).

Malíři a milovníci výtvarného umění nepochybně „uvidí“ obraz zpodobující krajinu neboli krajinomalbu. Ať už krajiny holandských mistrů, nebo krajiny českých výtvarníků 19. a 20. století, či třeba jemná tušová čínská a japonská ztvárnění. Lékařům se možná spíše než přírodní scenerie vybaví termíny jako břišní krajina nebo krajina čelní, týlní, srdeční... V oblasti řemesel se slovem krajina označuje méně hodnotný materiál z okraje suroviny. Pro koželuhy je to kůže z břišních partií (zpravidla hovězíny) – tedy méně kvalitní, tudíž i méně ceněná okrajová část vydlážděné kůže. Při zpracování dřeva to může být krajový odřezek z kmene po délce nebo krajní prkno s oblinou, tzv. odkorek, krajinka. Podíváme-li se na nabídky pil a dřevozpracujících firem, jistě najdeme položky jako palivové dřevo – krajiny, krajiny v balíku, krajiny řezané na polínka.

Všechny tyto významy mají společný původ v dávné historii. Výraz krajina zná čeština opravdu dlouho. Český etymologický slovník Jiřího Rejzky (2015) ho datuje do 14. století. Není těžké uvědomit si těsnou spojitost substantiv krajina a kraj. Toto všeslovanské slovo mělo v praslovanské podobě kraja a bylo odvozeno od slovesa krojiti, případně kratjati. Původní význam byl vlastně to, co se okrajuje, konec ukrojeného. Postupně přibyl význam hranice, lem a konečně se význam přenesl i na (vzdálenou) zemi, území. Připomeňme i méně užívané synonymické označení končina, kterým se dnes nazývá odlehlý kraj (častá jsou spojení jako vzdálené, neznámé, pusté, odlehlé končiny). Původní význam „konec něčeho“ je skryt i v obrozeneckém Preslově pojmu končety (původně končiny těla). Opomenout bychom neměli ani praslovanské storna (dnes všeslovanské strana/stona/storona) odvozené z indoevropského výrazu s významem prostírat se, šířit se. Václav Machek (Etymologický slovník jazyka českého, 1997) předpokládá, že slovo „původně znamenalo zajisté krajinu, oblast, pak teprve boční plochu“.

Vladimír Šmilauer (1938) v článku věnovaném podstatným jménům s příponou -ina řadí krajinu mezi substantiva, která se vyvinula ze speciálního deminutivního (zdobňovacího) užití: „rodina je zvláštní případ rodového společenství, plodina je

1 Bude jednou naše krajina vypadat podobně? Největší kráter na snímku nazvaný Daedalus má v průměru kolem 93 km a nachází se v blízkosti středu odvrácené strany Měsíce. Z veřejně dostupných zdrojů Národního úřadu pro letectví a vesmír USA (NASA)

jistý druh plodu, [...] končina a krajina označují pojmy konce a kraje, přenesené do chápání místního.“ U mnohých slov se původní významový rozdíl setřel: rokle – roklina, louka – lučina, úžlabí – úžlabina.

Slova krajina a kraj jsou součástí několika stále užívaných ustálených slovních spojení. Nepochybně nás napadne krajina mlékem a strdím oplývající. Slovník uvádí např. odebrat se do krajin věčnosti, což je eufemismus (zjemnění jazykového výrazu označujícího nepřijemnou nebo drsnou skutečnost) pro zemřít. Popíšeme-li nějaké místo slovy měsíční krajina, je jisté, že je to plocha zdevastovaná, pustá, zbrzděná stavební činností, připomínající povrch měsíce s typickými krátery. Pokud je pro nás něco velmi daleko, musíme za tím jít či plahočit se až na kraj světa. Jsme-li zvyklí žít v centru města, pak pro nás může být kraj světa i předměstí. Pro člověka, který chce něco získat příliš lacině, snadno, máme obrazně vyjádření je z laciného kraje.

Podívejme se na odvozené výrazy. K nejstarším patří krajíc a zdobnělina krajíček. Podle etymologů vzniklo slovo nejspíše dloužením z původního krajec. Vysvětlení je nabíledni: krajíc je z kraje uříznutý kus chleba. Výrazně „mladší“, a to z 18. století, je slovo krajka (a následně odvozená slova kraječka, krajkový, krajkářka). I v tomto případě je spojitost s (o)krajem poměrně zřejmá, krajka je původně ozdoba kraje šatů nebo polštářů. Krajka nebo krajačka se nářečně říkalo i ženě z roviny neboli

kraje (opakem byla horačka, horalka). Václav Machek k tomu podává vysvětlení: „kraj – prvotně asi okrsek z hlediska mluvčího okrajový, vzdálený (končina) a tím i něčím odlišný... z hlediska měšťáka venkov, z hlediska horáků rovinatá země jim sousední, jakožto krajina odlišného rázu.“ Dalším ze slov souvisejících se slovem kraj je krajáč. Doklad o tom, že by se tak označoval muž z roviny, že by tedy šlo o nepřechýlenou podobu krajačky, jsem nikde v literatuře nedohledala. Krajáč (nářečně kraják) je ve všech slovnících popsán jako nádoba k úschově mléka či smetany. To, že pojmenování je motivováno širokými okraji hrníčku, které umožňuje snadněji sbírat z mléka smetanu, asi není třeba zdůrazňovat.

Hláskově blízké pojmenování krajan (ve staré češtině krajěnin) označuje toho, kdo pochází z téhož místa, kraje. Dnes je slovo spojováno hlavně s příslušností k určité zemi, státu, národnosti. V době, kdy jsme byli součástí Rakouska, se v politickém prostředí používalo spojení ministr krajan. Byl to ministr zastupující v kabinetě zájmy určitého národa. Příruční slovník jazyka českého (1935–57) to dokládá dobrou veršovankou: „Teď dva ministři krajaní na modrém Dunaji o c. k. spravedlnosti vám dumají.“

Slovo krajánek sice může být i expresivní zdobnělinou výrazu krajan (pro srovnání krajáč – krajáček, beran – beránek, skřivan – skřivánek), obvykle má však jiný význam. Krajánek býval potulný mlynářský tovaryš. Motivací pojmenování bylo nejspíše to, že krajánci neměli stálou práci a vandrovali po krajině od mlýna ke mlýnu. Některé zdroje upozorňují, že šlo o označení posměšné; krajánek se totiž prý nikdy neoslovoval krajánku, nýbrž jen tovaryši. V současnosti dostalo slovo nový význam. Ve sportovním slangu se tak říká domácímu hráči kolektivních her působícímu dočasně v zahraničí. Někdy bývá pojmenován i slovem legionář. V publicistice je to reportér podávající zprávy z krajů (krajský zpravodaj). Ještě doplnuji, že název Krajánek nese i časopis pro bilingvní a multilingvní české děti žijící (nejen) v zahraničí.

Více významů má také podstatné jméno krajinář. Původní význam malíř krajin, uváděný ve slovnících češtiny, v současnosti není jediný. Krajinář může krajinu nejenom malovat, ale i fotografovat. A příklady z praxe jako „vyžadují vyjádření památkářů, krajinářů, archeologů nebo vodošopodářů“ odkazují ještě ke zcela jiné profesi, a to k péči o krajinu. Na webových stránkách Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (Národní soustava povolání) je zaměřen středněškolského i vysokoškolského studia v oboru krajinář popsáno podrobněji.

Rozsah nám už bohužel nedovolí pokračovat, o dalších odvozených slovech, jako krajinný, krajnice, cizokrajný, krajnost, okrajový..., už musíte přemýšlet sami. Jako tečku za jazykovým koutkem o krajině bych chtěla připomenout osobnost prof. Vladimíra J. Krajiny (více v Živě 2012, 4: LXIX).

Seznam použité literatury uvádíme na webových stránkách Živy.